

بررسی وضعیت برخورداری مناطق سکونت گاهی از خدمات و امکانات با رویکرد آمایشی (مطالعه موردی بخش سلفچگان استان قم)

مصطفی توکلی نغمه*^۱، سعید زنگنه شهرکی^۲، علیرضا دربان آستانه^۳، امیر تلخاب^۴

^۱ کارشناسی ارشد برنامه ریزی آمایش سرزمین دانشگاه تهران، تهران، ایران

^۲ استادیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشکده جغرافیا دانشگاه تهران، تهران، ایران

^۳ استادیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشکده جغرافیا دانشگاه تهران، تهران، ایران

^۴ کارشناسی ارشد برنامه ریزی آمایش سرزمین دانشگاه تهران، تهران، ایران

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۲/۲۰

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۶/۰۹

۱- چکیده

برنامه ریزی سازمان فضایی به عنوان مهمترین مباحث در زمینه آمایش سرزمین عبارت است از: برنامه ریزی به منظور توزیع مکانی - فضایی بهینه امکانات و تسهیلات و خدمات زیر بنایی در میان سکونت گاه های شهری و روستایی در سطح منطقه و ناحیه. برنامه ریزی سازمان فضایی در قالب ساختار فضایی منطقه و ناحیه عینیت میابد. در این مطالعه که با روش توصیفی و تحلیلی و با هدف کاربردی، با تکیه بر منابع کتابخانه ای و داده های به دست آمده از مرکز آمار ایران و سایر ارگان های ذیربط انجام شده است، هدف بررسی و تحلیل توزیع خدمات و امکانات بخش سلفچگان شهرستان قم بوده است. نتایج پژوهش که با تکیه بر سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS) در بخش درون یابی امکانات و تسهیلات و مدل تاپسیس در بخش سطح بندی سکونتگاه ها صورت گرفته است نشان می دهد که از حیث برخورداری از خدمات و تسهیلات با عنایت به نتایج سطح بندی سکونتگاه ها پنج سکونتگاه جنداب، طایقان، راهجرد، قلعه چم و تاج خاتون به عنوان توسعه یافته ترین سکونتگاه های بخش سلفچگان از حیث برخورداری محسوب شده و در مقابل پنج سکونتگاه طرلاب، فتح آباد، نیچه، قره سو و دولت آباد به عنوان سکونتگاه های محروم از این حیث شناخته شده اند. با توجه به نتایج حاصل شده در پایان این مطالعه پیشنهاداتی به منظور تکمیل فرآیند پژوهش و ارائه ایده هایی به منظور برنامه ریزی فضایی بهتر در آینده این منطقه ارائه گردیده است.

۲- کلمات کلیدی: برنامه ریزی فضایی، ساختار فضایی، سیستم اطلاعات جغرافیایی، آمایش سرزمین، سلفچگان

۳- مقدمه و بیان مسئله

سکونت گاه در معنای عام خود به عنوان محل سکونت به کار می رود. بنا بر این تعریف می توان سکونتگاه را در مفهوم یک چادر صحرائی، یک اتاق، یک واحد مسکونی منفرد تا یک محله، یک روستا و شهرهای کوچک و بزرگ به کار برد. اما در مبحث برنامه ریزی کلیه مکان هایی که محل تجمع و استقرار انسان ها بوده و به نوعی فضای اطراف خویش را تحت تاثیر قرار می دهند، اعم از مراکز سکونتی یا فعالیتی، سکونتگاه تلقی می شود. به عبارت دیگر منظور از سکونتگاه مراکز زیست و فعالیتی است که معمولاً با احتساب حوزه نفوذ مربوطه در نظر گرفته می شود (مرکز ملی آمایش سرزمین - واژه نامه آمایش استان: ۱۳۸۵). برنامه ریزی فضایی یک فرآیند فکری است. که برای تحقق اهداف برنامه ریزی کالبدی به کمک اقدامات سیاستی ضروری است. برنامه ریزی فضایی روندی است برای بهره ور سازی و آرایش منطقی، حفظ تعادل و هماهنگی بین جمعیت و تاسیسات اجتماعی و اقتصادی ایجاد شده در فضای ملی و منطقه ای و جلوگیری از بروز عدم تعادل و بازتاب های تخریبی و منفی در فضای سرزمین. در اصل برنامه ریزی فضایی تخصیص بهینه فضا به فعالیت های مختلف بر اساس قابلیت مناطق و در دوره های زمانی معین است (زیاری: ۱۳۸۹). هدف از برنامه ریزی فضایی شناخت منابع زمین و چگونگی بهره برداری از این منابع، پیش بینی وضعیت آینده و استقرار مطلوب انسان، به منظور تامین رشد مطلوب و معقول و مناسب اقتصادی بر پهنه سرزمین است (معصومی اشکوری: ۱۳۷۰). آمایش سرزمین طبق ضوابطی با نگرش بازده پایدار و در خور بحسب توان و استعداد کیفی و کمی سرزمین برای استفاده های مختلف انسان در سرزمین به تعیین نوع کاربری از سرزمین می پردازد. لذا از هدر رفتگی منابع و ضایع شدن محیط زیست و در نتیجه از فقر انسانی می کاهد (مخدوم ۱۳۷۴: ۲۰). با توجه به مطالب فوق از جمله موضوعات مهم آمایش سرزمین مباحث مربوط به جانمایی امکانات و تجهیزات می باشد. در مقیاس کلان و در سطح ملی می توان عدم هم خوانی را در جانمایی امکانات و تجهیزات ملاحظه نمود. به طور مثال عمده صنایع غذایی کشور در استان خراسان واقع شده است، این در حالی است که از سویی این صنایع به نوعی آب بر بوده و مصرف آب در این قبیل صنایع بالاست و از سوی دیگر استان خراسان خود از کمبود آب و خشکسالی رنج می برد. یا در مثالی دیگر می توان به مناطق پارس جنوبی اشاره نمود که از حیث اهمیت، به عنوان تولید یک کالای استراتژیکی دارای اهمیت فوق العاده است و با این وجود محدوده های اطراف و سکونتگاه های پیرامون آن سال های متممادی است که در محدودیت های زیستی به سر می برند. این ها نمونه هایی از آشفتگی در نظام کلان برنامه ریزی می باشد. اما در مقیاس خرد تر نیز می توان شواهدی از عدم برنامه ریزی با منطق آمایشی ارائه نمود. وضعیتی که در بخش سلفچگان استان قم وجود دارد به نوعی حکایت از این وضعیت دارد. بخش سلفچگان در استان قم از حدود یک دهه پیش، بیش از پیش در فضای اقتصادی کشور شناخته شده است. این وضعیت بیشتر به دلیل قرار گیری منطقه ویژه اقتصادی در این بخش بوده است. به گونه ای که این بخش را که از نظر خدمات و امکانات در سطح روستا می باشد را در جایگاه مراکز شهری شناسانده است. آنچه که در تصور اولیه مورد توجه می باشد این نکته می باشد که با قرار گیری منطقه ویژه اقتصادی در محدوده بخش سلفچگان، و با توجه به سرازیری منابع مالی، تجهیزات و امکانات و... شهر سلفچگان به عنوان مرکز بخش مسیر توسعه را در پیش گرفته و روند رو به توسعه ای را آغاز نماید. که بدون شک توسعه ی این شهر می تواند تا حدود بسیار زیادی از مشکلات کلانشهر مجاور خود یعنی شهر قم، بکاهد و به نوعی تعادل منطقه ای را ایجاد نماید. اما بررسی روند توسعه این شهر، وضعیت را به گونه ای دیگر ترسیم می کند. به طوری که این شهر علی رغم وجود بیش از یک دهه ای منطقه ویژه اقتصادی در خود، هنوز از مواهب اقتصادی - اجتماعی آن بی بهره بوده است. آنچه که این مقاله در پی آن می باشد، بررسی وضعیت بخش سلفچگان از حیث برخورداری از امکانات در وهله اول (وضع موجود) و سپس ارائه راهکار هایی برای برون رفت از وضعیت موجود می باشد.

کیانی اکبر و همکاران (۱۳۹۱)، در مقاله ای با عنوان تحلیلی بر ساختار فضایی و توسعه افقی شهر های منطقه سیستان پس از بحث مبانی نظری و ادبیات پژوهش در نهایت این نتیجه حاصل شده است که با توجه به ساختار ارگانیک و درونزای شهرهای منطقه سیستان همانند شهر سوخته، دهانه غلامان و غیره وابستگی این شهرها به منابع طبیعی (آب)، با پیشنهاد ترکیب کاربری در شهرهای منطقه و ایجاد پیوستگی بین کاربریها و همچنین رعایت قوانین و مقررات شهرسازی و برنامه ریزی شهری منطبق با شرایط اقلیمی و زنده نگه داشتن سیست مه‌های بومی و طبیعی منطقه با تأکید بر استفاده صحیح و درست منابع طبیعی راهکار اجرایی در زمینه توسعه بوم محور منطقه باشد. موسوی میر نجف و همکاران (۱۳۸۹)، در مقاله ای با عنوان تحلیل ساختار فضایی شهر های مرزی استان آذربایجان غربی با استفاده از تحلیل آماری چند متغیره و شبکه عصبی پس از بحث و بررسی مباحث و مبانی نظری مرتبط در نهایت به این نتیجه دست یافته است که برابر بررسی های صورت گرفته از بین ۱۳ شهر مرزی استان آذربایجان غربی بر اساس تقسیمات اداری - سیاسی ۱۳۸۵، شهرهای پیرانشهر، سردشت و اشنویه که حدود ۶۷/۸ درصد از جمعیت شهرهای مرزی را شامل می شوند به عنوان شهرهای مرزی توسعه یافته شناخته شده اند. شهرهای سیه چشمه، آواجیق، گردکشانه، تازه شهر و پلدشت که حدود ۱۸/۷ درصد از جمعیت شهرهای مرزی را در بر گرفته اند به عنوان شهرهای مرزی نیمه توسعه یافته و شهرهای میرآباد، سیلوانه، بازرگان، ربط و سرو که حدود ۱۳/۵ درصد از جمعیت شهرهای مرزی را تشکیل می دهند به عنوان شهرهای محروم مرزی استان شناخته شده اند. استفاده از مدل ضریب پراکندگی نشان می دهد در بین شاخص های مختلف بیشترین میزان نابرابری در شاخص های فرهنگی و کمترین میزان نابرابری در شاخص های اجتماعی بوده است. بر اساس نتایج تحلیل مسیر بخش های فرهنگی و زیربنایی به ترتیب بیشترین و کمترین تاثیر را بر ساختار فضایی شهرهای مرزی داشته اند. در روش شبکه های عصبی بخش زیربنایی با میزان ۱۰۰ درصد و بخش جمعیتی با میزان ۸/۸ درصد بیشترین و کمترین اهمیت را در بین ساختار فضایی شهرهای مرزی داشته اند. میزان نابرابری بین رتبه شهرهای مختلف در بخش های گوناگون با استفاده تحلیل واریانس چند متغیره بررسی گردید که نتایج بیانگر نابرابری رتبه شهرها در شاخص های مختلف بوده است. یعنی توسعه شهرها در شاخص های مختلف یکسان صورت نگرفته است. عبدی نژاد و جاور (۱۳۸۹) به مساله نا همگون بودن ساختار فضایی و موقعیت های نامنظم ایجاد شده در منطقه قره پرداخته اند، سپس با انتخاب استراتژی غیر متمرکز، توسعه فضایی متعادل سکونتگاهی را با توجه به امکانات و استعدادهای هر یک از آنها پیشنهاد نموده اند و تلاش گردیده است تا عناصر فضایی مورد نیاز کانون های زیستی اصلی در هر سطح، مراکز خدمات دهی و محدودیت های خدماتی، کاربری های اصلی و شبکه های زیر ساختی در سه مقیاس ناحیه ای، حوزه ای و منظومه ای ترسیم شود. همچنین توجه به تقویت عملکرد های روستا - شهری دهکلان و سربیش آباد در ناحیه مورد مطالعه تا رسیدن به سطوح جمعیتی مطلوب، تقویت شهر قره از طریق ایجاد ظرفیت های جدید تولیدی، تجهیز روستا های فاقد خدمات اولیه ضروری، خدمات درمانی، آموزشی راه و... را مهم دانسته است. موحد (۱۳۸۶) بر این باور است که ساختار کنونی توزیع خدمات در روستا های پیرامون شهر زاوه و استقرار آنها نشانگر نبود یکپارچگی توزیع فضایی و نظام سکونتگاهی مطلوب است. عملکرد ضعیف و ناکارایی مراکز دهستانها بویژه دهستان دیگسان که به علت قرار گیری در حوزه نفوذ شهر زاوه سازمان فضایی ناموزون را باعث شده است.

۴- مبانی نظری پژوهش

توسعه پایدار که امروزه یکی از موضوع های اصلی مورد بحث محافل توسعه و برنامه ریزی است، برآیند انگاره های مختلف توسعه است (حسین زاده دلیر و ساسان پور، ۱۳۸۵: ۸۶) این مفهوم در سال ۱۹۷۲ در کنفرانس توسعه پایدار در استکهلم سوئد به کار برده شد (زیاری، ۱۳۷۸: ۱۷). و در سال ۱۹۸۷ در کنفرانس جهانی محیط زیست و توسعه سازمان ملل، در گزارش ها رلم براندتلند، و عنوان "آینده مشترک ما"، توسعه پایدار به عنوان فرآیندی تعریف شد که نیازهای فعلی، بدون تخریب توانایی های نسل آینده برآورده گردد (Tosun, 2001 : 289-303). در حقیقت، در گزارش براندتلند توجه به مقوله های برابری بین نسلها، برابری درون

نسل ها (شامل برابری اجتماعی و جغرافیایی)، حفاظت از محیط طبیعی، استفاده از حداقل منابع غیرقابل تجدید، بقای اقتصادی و تنوع، جامعه خود اتکا، رفاه فردی و ارضای نیازهای اساسی افراد جامعه مورد تاکید قرار گرفته است (شکویی و موسی کاظمی، ۱۳۷۸ : ۱۲۴) آنچه، مسلم است، این است که پایداری شهری و روستایی گونه ای از توسعه پایدار است که محیط ها و فضاهای شهری و روستایی را در بر می گیرد. این مقوله، زمانی تحقق خواهد یافت که اصول و رهیافت های توسعه پایدار، به عنوان اصلی در مطالعات توسعه شهرها و روستا ها به کار گرفته شود (Drakakis Smith, 2000, 8). به عبارت دیگر، توزیع بهینه خدمات و امکانات به گونه ای هدایت شود که به نفع همه اقشار و گروه های اجتماعی جامعه گردد، و عدالت اجتماعی و فضایی تحقق یابد (پاک، ۱۳۸۳ : ۱۹۵-۱۹۳). در باره فضا که از جمله مفاهیم پایه ای در دانش جغرافیا است تا کنون مطالب بسیاری در کتب و سایر منابع علمی انتشار یافته است اما به طور خلاصه فضا گستره بازی است که مکان و هر آنچه که در مکان است را در بر می گیرد. مکان بخشی از فضا است که به وسیله شخص یا چیزی اشغال شده است. فضا عموماً از طرف بسیاری از جغرافی دانان چه انسانی و چه طبیعی به عنوان مفهوم کلیدی یاد می شود فرد کور شیفر جغرافیا را از نگاه فضا این گونه تعریف می کند که علمی است که قوانین حاکم بر نحوه پراکندگی و توزیع فضایی پدیده ها و چهره ویژه سطح زمین می داند. برد هم جغرافیا را مطالعه علمی روابط فضایی متغیر بین پدیده های قابل مشاهده به عنوان جایگاه انسان می داند (پور احمد، ۱۳۹۰ : ۷۱) فضای جغرافیایی محصول روابط متقابل میان مکان هاست. فضای جغرافیایی مانند فضای اقتصاددانان و ریاضی دانان، از ترکیب مجموعه ای از مناسبات پدید آمده که همواره در حال تغییر و تحول اند اما این روابط و مناسبات تنها در خلاء شکل نگرفته اند بلکه در سطح سیاره زمین و در محیط های انسانی موجودیت یافته اند. فضای جغرافیایی همچنین محلی از سطح کره زمین و محیط اطراف آن است که دارای ابعاد چندگانه طول، عرض، ارتفاع، مقرر^۱، و موقع^۲ می باشد. در اینجا موقعیت فضا نسبت به فضا های پیرامون بر اساس ویژگی های فیزیکی همچون جهت، فاصله، شیب، جریان، پراکندگی و نیز ویژگی های اجتماعی، اقتصادی نظیر فاصله زمانی، ارزشی، طبقاتی و... سنجیده می شود. فضای جغرافیایی همچنین بطور مداوم در اثر نیاز های اجتماعی - اقتصادی و شرایط تکنولوژیکی در وسعت و فرم تغییر می یابد (دولفوس : ۱۳۶۹). به طور کلی فضا به معنای حوزه یا ناحیه بزرگی است و معمولاً برحسب سطح زمین نشان داده می شود. فضای جغرافیایی سیستم و نظامی است که در آن عناصر محیط طبیعی و عناصر محیط انسانی در سطح سیاره زمین با یکدیگر در ارتباط قرار می گیرند (دولفوس : ۱۳۶۹). فضای جغرافیایی با فعالیت های انسان به طور مرتب تغییر می کند بر این اساس فضا صبغه انسانی پیدا می کند. چنانچه شبلینگ چنین باور داشت که فضای جغرافیایی را حاصل عمل انسان و یا فضای اجتماعی می داند که صورت ها و ساخت های آن آفریده کنش انسانی است (شبلینگ: ۱۳۷۷). فضا، عرصه تعامل انسان ها و تجلی تشکیلات انسانی می داند؛ فضا محصول مناسبات اجتماعی مردم در مکان های متفاوت است. برای شناخت مفهوم فضا آن را به دو بخش تفکیک می کنند: فضای مطلق و فضای نسبی. برنامه ریزی فضایی رویکردی است ناظر بر توزیع فضایی پدیده ها (نظیر انسان و فعالیت ها) در یک قلمرو مشخص جغرافیایی که در هر زیر قلمرو کیفیت موضوع برنامه ریزی را تعیین و در کل ترتیبات شکل بندی فضایی پدیده ها را معلوم می سازد (میسرا : ۱۹۹۰). این رویکرد عمدتاً ناظر بر تخصیص پدیده موضوع مورد برنامه ریزی به هر یک از تقسیمات قلمرو است. به عنوان مثال اگر قلمرو فضایی مورد بحث کل سرزمین یا کشور باشد، زیر تقسیمات آن استانی است و اگر استانی باشد زیر تقسیمات آن شهرستانی و نظایر آن. مقصود از شبکه بندی فضایی نحوه تجمیع فعالیت ها به مثابه مراکز یا محور ها می باشد و مراد از سازماندهی نیز تعیین سطح بندی ها و روابط بین آنها می باشد. این برنامه ریزی در واقع تنظیم رابطه بین فعالیت و فضا است. ویژگی برنامه ریزی فضایی با توجه به مفاهیم فضا یافتن مکان دقیق انتخاب های ناظر بر استقرار هر فعالیت است. با توجه به اینکه در ادبیات برنامه ریزی فضایی، واژه هایی مانند ساختار فضایی و سازمان فضایی مکرر مورد استفاده قرار گرفته است، لازم است تلقی و تعبیر از این مجموعه واژه ها شرح داده شود. مقصود از ساختار فضایی عبارت است از قرار گیری تمامی فعالیت ها و نحوه توزیع آنها در

[†] site

[‡] location

قلمرو یک منطقه معین می باشد. منظور از سازمان فضایی، ساختار فضایی برخوردار از ترتیبات ناظر بر تعیین شمول بندی کلی فضایی و سطح بندی فعالیت ها در موضوع مورد مطالعه و با توجه به تعریف هر سطح و روابط بین سطوح است. تئوری های سازمان فضایی که برآمده از خاستگاه فکری جغرافی دانان در مقاطع مختلف بوده از دو فرض اساسی پیروی می کنند، اول اینکه کانونها (جمعیت و فعالیت) بخشی از یک الگوی سلسله مراتبی محسوب می شود و دوم اینکه عملکرد این سلسله مراتب باید به وسیله تعدادی از نقاط گره ای در داخل نظام تقویت شود (Pualj, 1983 :25) نقاط گره ای، مکان های مرکزی و یا مرکزیت شبکه نامیده شده اند. مرکزیت، مفهومی است که با اهمیت اقتصادی فعالیت ها و زیرساخت های مرتبط به آن ها در یک ناحیه در ارتباط است و گویای این منطق است که چرا کانونها در اندازه ها و با عملکردهای مختلف پراکنده شده اند. در جدول زیر به طور خلاصه مفاهیم، محور های عمده و نتایج حاصل از تئوری های غالب ساختار و سازمان فضایی آورده شده است:

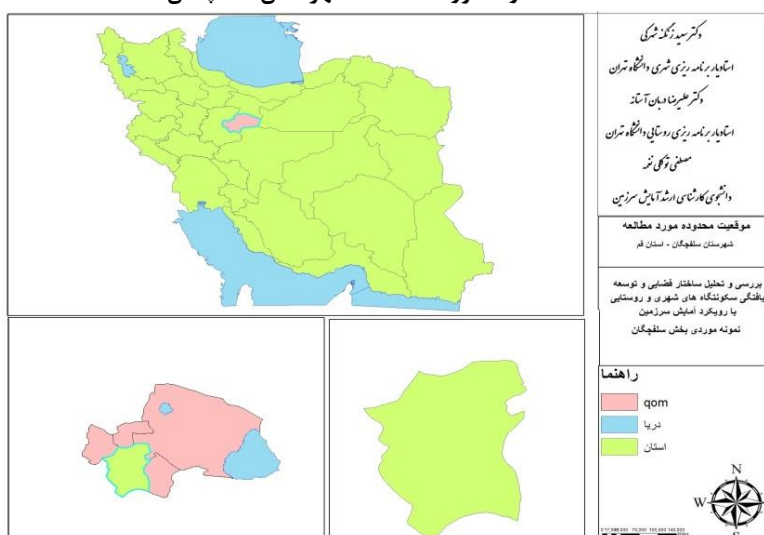
جدول ۱ - مفاهیم، محور های عمده و نتایج حاصل از تئوری های غالب ساختار و سازمان فضایی

ردیف	نظریه ها	محور ها و اهداف	مولفه های اساسی	نتایج
۱	الگوی کاربری زمین	چگونه و چرا فرآیند بازار الگوی کاربری زمین را تعیین می کند؟	-فاصله و هزینه های حمل و نقل، سود آوری زمین	دستیابی به نظمی که دایره های هم مرکز پیرامون شهر مرکزی که در آن فعالیت های کشاورزی با توجه به دو عامل فاصله و سود آوری مکان یابی شده اند.
۲	مکان مرکزی	دستیابی به قانونمندی های اقتصادی و جغرافیایی، تبیین ساختار فضایی توسعه اقتصادی، تبیین رابطه میان مکان مرکزی و دامنه ی نفوذیشان	مرکزیت، مکان مرکزی، درجه مرکزیت، کارکرد و خدمات مرکزی، حوزه نفوذ، نظام سلسله مراتب خدمات، نظام سلسله مراتب سکونتگاه	سکونتگاه انسانی بر اساس نظم سلسله مراتبی استقرار یافته اند که در آن هر سطح دارای ویژگی هایی است؛ ساز و کار ویژه عملکردی با توجه به نسبت برخورداری از جمعیت، فعالیت، امکانات و خدمات و... تاثیر ویژه فاصله و مسافت بر استقرار مراکز هم سطح در سلسله مراتب، حوزه بندی مبتنی بر وسعت، فعالیت سکونتگاه
۳	قطب رشد	شناسایی قطب های رشد به عنوان کانون های شکل گیری فعالیت های اقتصادی متمرکز که می تواند زمینه توسعه را در سایر زمینه ها فراهم کند، انتشار اثرات به کل منطقه	فضای اقتصادی، صنایع پیش آهنگ، قطبش، صرفه های ناشی از مقیاس و تجمع، اثر پخش	توسعه مستلزم قطبی شدن است رشد اقتصادی در برخی نقاط آشکار و از آنجا به سایر نواحی پخش می شود، قطب های رشد منجر به پخش اثر توسعه به سایر نواحی می شوند، قطب های رشد منبع نوآوری ها هستند
۴	رویکرد مرکز - پیرامون	دستیابی به درکی کلی از ساختار فضایی، ارائه مدلی برای بررسی نحوه سازمان پذیری فضای فعالیت انسانی مبتنی بر توزیع نابرابر قدرت اقتصادی و اجتماعی	هر نظام جغرافیایی شامل دو زیر نظام فضایی است: مرکز، قلب، پیشتاز نظام، پیرامون، در حال وابستگی به مرکز، رابطه استعماری میان مرکز و پیرامون و...	از نظر فضایی رشد اقتصادی به صورت اثریسی از مناطق شهری به عنوان سنگ بناهایی که بر حول آن فضای اقتصادی ساخته می شود و در جهت یکپارچگی رو به فزونی تکامل میابد، اتفاق می افتد. در نتیجه یک نظام مرتبه ای از شهر ها و حوزه های نفوذی حاصل می شود که میتواند نشانگر افزایش یکپارچگی فضایی باشد.
۵	مراکز رشد	تشویق عدم تمرکز فعالیت ها، ظهور جوامع روستا شهری، یکپارچگی کارکرد روستا شهری، توزیع اندامواره بهینه مراکز رشد و توسعه در سطوح میانی و پایین تر	مرکزیت مکانی، تجمع امکانات بالفعل، سطح بالای ارتباطات، تنوع فعالیت ها، ساختار سلسله مراتبی متشکل از قطب رشد، مرکز رشد، نقطه رشد، مرکز خدمات، روستای مرکزی	تجدید سازمان الگوی سکونتگاهی به نفع آن مراکز که بیشترین امکانات بالقوه برای تبدیل شدن به مراکز رشد را دارند، اتصال مراکز سکونتگاهی کوچک به زنجیره نظام سکونتگاهی، تاکید بر برابری بیشتر در توزیع منافع و...
۶	کارکرد های شهری در توسعه روستایی	فراهم آوردن آن دسته از امکانات، خدمات که نمی توان از نظر صرفه های اقتصادی در روستا های کوچک و آبادی مستقر نمود	مکان های مرکزی، یکپارچگی عملکردی، پیوند میان مکان مرکزی و نواحی روستایی پیرامون، پیوند میان مکان مرکزی در درون و برون از منطقه	پر کردن خلا سلسله مراتبی سکونتگاه ها از بالا به پایین و از راه مکان های مرکزی شهری امکان پذیر است، عدم تحقق یکپارچگی عملکردی در نظام سکونتگاهی مانع پیدایش الگوی متوازن رشد اقتصادی از نظر بخشی و جغرافیایی می شود.

منبع: جزوه درسی نظریات آمایش سرزمین دکتر رضوانی

سلفچگان یکی از شهرهای استان قم است که در بخش سلفچگان شهرستان قم واقع در جنوب غربی استان قرار گرفته است. این بخش در مختصات ۳۴ درجه و ۲۹ دقیقه شرقی و ۵۰ درجه و ۲۹ دقیقه شمالی واقع شده است. سلفچگان در سال ۱۳۷۸ در سفر رئیس جمهور وقت، به قم و همچنین پیگیری‌های استاندار وقت قم و نمایندگان مجلس به شهر تبدیل و بعنوان شهر سلفچگان شناخته شد. این شهر با داشتن حدود ۷۷۰ نفر جمعیت، مرکز بخش سلفچگان می‌باشد. این شهر دارای اهمیت ارتباطی بسیار زیادی است. به طوریکه راه آهن سراسری شمال-جنوب و راه آهن تهران-شرق کشور از این شهر می‌گذرند. همچنین آزاد راه‌های تهران-ساوه-اصفهان و تهران-اراک همگی از درون این شهر عبور می‌کنند (بخشداری سلفچگان: ۱۳۹۲). مهمترین دهستان این بخش راهجرد شرقی است که دارای قریب به سی و چهار روستا و آبادی با جمعیتی بالغ بر ۱۴۰۰ نفر می‌باشد. در تصویر زیر نقشه استان قم به همراه شهرستان‌های آن آورده شده است، که موقعیت شهرستان سلفچگان در قسمت جنوب غربی آن به خوبی قابل رویت می‌باشد.

نقشه ۱- محدوده مورد مطالعه - شهرستان سلفچگان

منبع: نگارنده: ۱۳۹۴

همچنین در جدول زیر اطلاعات و آمار و ارقام مربوط به وضعیت جمعیتی و آبادی های دارای سکنه و خالی از سکنه شهرستان سلفچگان و سایر شهرستان های استان قم در قالب جدول ارائه شده است

جدول ۲- تقسیمات کشوری در محدوده استان در پایان سال ۱۳۹۳

شهرستان	بخش	جمعیت	دهستان	آبادی دارای سکنه	آبادی خالی از سکنه
قم	جعفرآباد	۱۶۹۱۹	جعفرآباد	۵۲	۳۳
	خلجستان	۸۰۷۹	دستجرد	۲۸	۲۶
	سلفچگان	۸۵۱۵	قاهان- راهجرد شرقی- نیزار	۲۰/۵۵/۲۵	۱۷/۲۶/۲۳
	کهک	۱۵۲۳۵	فردو- کهک	۱۰/۸	۱۰/۸
	مرکزی	۱۱۰۲۹۲۴	قمرود- قنوت	۲۸/۱۰۴	۱۴/۴۶
جمع	۵	۱۱۵۱۶۷۲	۹	۳۳۰	۲۰۳

منبع: مرکز آمار ایران - سالنامه آماری استان قم ۱۳۹۳

مقصود از ساختار فضایی عبارت است از قرار گیری تمامی فعالیت ها و نحوه توزیع آنها در قلمرو یک منطقه معین می باشد. منظور از سازمان فضایی، ساختار فضایی برخوردار از ترتیبات ناظر بر تعیین شمل بندی کلی فضایی و سطح بندی فعالیت ها در موضوع مورد مطالعه و با توجه به تعریف هر سطح و روابط بین سطوح است (کلانتری، ۱۳۹۱: ۲۴). در این پژوهش که با هدف کاربردی و با روش توصیفی - تحلیلی با تکیه بر منابع کتابخانه ای و داده های اسنادی سازمان ها و ارگان های ذیربط انجام شده است، سعی گردیده ضمن ارائه توضیحاتی در زمینه وضعیت توزیع فضایی خدمات و امکانات در سکونتگاه های بخش سلفچگان، نسبت به سطح بندی سکونتگاه ها نیز اقدام گردیده و در نهایت با توجه به نتایج پژوهش پیشنهاداتی نیز به منظور بهبود وضعیت توزیع خدمات در سکونتگاه ها ارائه گردد.

۷- یافته های پژوهش

۷-۱ برنامه ریزی فضایی بخش سلفچگان استان قم

برنامه ریزی فضایی رویکردی است ناظر بر توزیع فضایی پدیده ها (نظیر انسان یا فعالیت) در یک قلمرو مشخص جغرافیایی که در هر زیر قلمرو، موضوع برنامه ریزی را تعیین و سازماندهی فضایی پدیده ها را مشخص می سازد. این رویکرد عمدتاً ناظر بر تخصیص پدیده مورد برنامه ریزی به هر یک از تقسیمات قلمرو است. این نوع از برنامه ریزی در واقع در صدد تنظیم رابطه میان انسان، فضا و فعالیت است و از این نظر می توان برنامه ریزی فضایی را مرحله طراحی برای برنامه ریزی فیزیکی - کالبدی تلقی کرد (فولادی، محمد حسن و همکاران، ۱۳۸۵). ساختار فضایی ناظر بر نحوه نظم پذیری پدیده ها در سطح زمین بر مبنای روند های فضایی به گونه ای که فضا به واسطه این روند ها (محیطی، اجتماعی، اقتصادی) سامان یابد. ساختار فضایی به نحوه آرایش و استقرار فضایی عناصر و اجزاء نظام سکونتگاهی (کانون ها، شبکه ها و سطوح و...) در فضا، در رابطه با همدیگر اطلاق می شود (کلانتری، ۱۳۹۱: ۲۴)

۷-۱-۱ جمعیت و خانوار

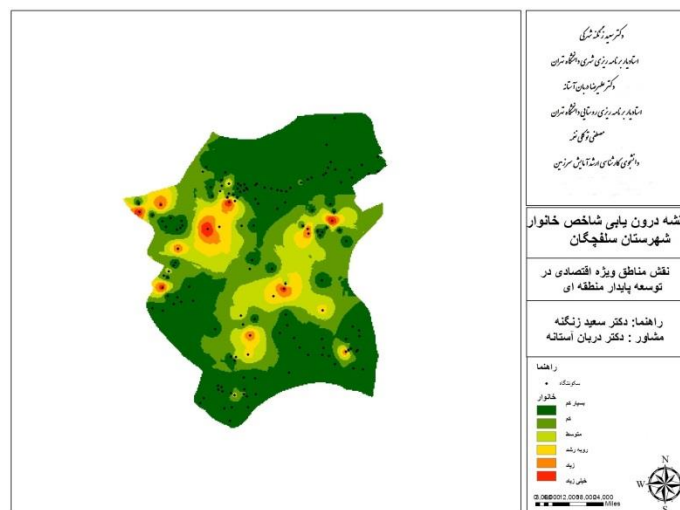
در این بخش از پژوهش با توجه به آمار و ارقام به دست آمده از سرشماری ها (سال ۱۳۹۲) و نیز داده های اخذ شده از سازمان ها و ارگان های مختلف به منظور ارائه دید فضایی بهتر از سکونتگاه های شهرستان سلفچگان اقدام به ارائه مطالبی پیرامون ساختار فضایی این شهرستان از حیث شاخص هایی چون جمعیت، شاغلین مرد و زن، باسوادی مردان و زنان، زیرساخت هایی چون آب لوله کشی، برق، گاز، تلفن، حمام، واحد های مسکونی، خانه بهداشت و راه نموده ایم. بر اساس سالنامه آماری استان سال ۱۳۹۱، استان قم با وسعت ۱۱۲۳۸ کیلومترمربع از نظر تقسیمات کشوری در سال ۱۳۹۳ دارای یک شهرستان، ۵ بخش، ۶ شهر، ۶ دهستان و ۹۲۶ نقطه روستایی می باشد (شکل ۲). منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان در بخش سلفچگان از بخشهای پنج گانه استان قم واقع گردیده است. بخش سلفچگان دارای یک نقطه شهری و چهل روستا میباشد. بر اساس آمار سرشماری رسمی سال ۱۳۹۳ مرکز آمار ایران، شهر سلفچگان پذیرای ۳۰۰۰ نفر و بخش سلفچگان نیز میزبان ۸۷۸۸ نفر از جمعیت کشور میباشد

جدول ۳- جمعیت استان قم بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۳

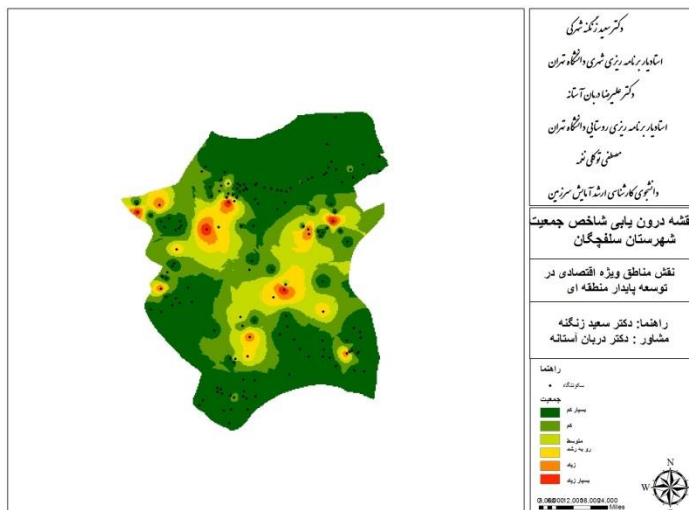
جمعیت استان	تعداد خانوار	جمعیت
کل استان	۲۶۲۴۷۷	۱۰۴۶۷۳۷
بخش سلفچگان	۲۵۹۱	۸۷۸۸

مأخذ: مرکز آمار ایران

نقشه ۲- نقشه درون یابی خانوار شهرستان سلفچگان

نقشه ۳- نقشه درون یابی جمعیت شهرستان سلفچگان

منبع: نگارنده: ۱۳۹۴

نقشه های درون یابی فوق مربوط به شاخص های خانوار و جمعیت شهرستان سلفچگان می باشد. با توجه به نقشه های فوق نقاطی که با رنگ قرمز مشخص شده اند بیانگر مقادیر بالا از نظر شاخص های فوق می باشند. به طور مثال در نقشه جمعیت سکونت گاه های جنداب، طایقان و ... از بار جمعیت بالایی نسبت به سایر سکونتگاهها برخوردارند. رنگ سبز بیانگر مقادیر کم، رنگ زرد بیانگر مقادیر متوسط و رنگ قرمز بیانگر مقادیر بالا می باشد. با توجه به نتایج درون یابی می توان در امر برنامه ریزی در زمینه های اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی و... عملکرد بهتری داشت.

۷-۱-۲ شاخص اشتغال:

وجود یک منطقه متمرکز از فعالیتهای اقتصادی اساساً به دو صورت روی سطح اشتغال تأثیر میگذارد: مستقیم و غیرمستقیم. منظور از اشتغال مستقیم، تعداد افرادی است که در محدوده جغرافیایی همان منطقه اقتصادی و در صنایع آن مشغول به کار هستند. اشتغال غیرمستقیم نیز در بخش هایی غیر از داخل منطقه اما مرتبط با عملکرد آن ایجاد می شود. در ارتباط با بخش سلفچگان با توجه به وجود منطقه ویژه سلفچگان برای مثال اشتغال ایجاد شده در حمل و نقل دریایی، زمینی و هوایی از نوع دوم است. مشخص است که اشتغال غیر مستقیم هم در سطح استان و هم در سطح ملی تأثیرگذار است. بنابراین حمایت از سرمایه گذاری داخلی و خارجی در منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان به عنوان یکی از قطبهای اقتصادی استان در کنار سایر شهرکهای صنعتی، اتخاذ سیاستهای بلندمدت در این راستا منجر به رشد و توسعه هر چه بیشتر این منطقه و شکل گیری فرصتهای شغلی بیشتر به صورت مستقیم و غیرمستقیم میشود. که البته این روند از بدو تأسیس تا امروز وجود داشته و تعداد واحدهای دایر در این منطقه از ۱۸ واحد در سال ۱۳۷۹ به حدود ۱۰۵ واحد تا سال ۱۳۸۷ رسیده است. به لحاظ حجم سرمایه گذاری های انجام شده نیز تاکنون بالغ بر ۲۸۲ میلیارد و ۹۷۸ میلیون تومان میباشد. این حجم سرمایه گذاری متعلق به ۱۱۷ واحد تجاری، خدماتی و صنعتی مستقر در منطقه بوده که بخش عمدهای متعلق به صنایع فعال در منطقه و بخشی دیگر متعلق به صنایع در حال ساخت و راه اندازی در منطقه می باشد (گمرک منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان: ۱۳۹۴).

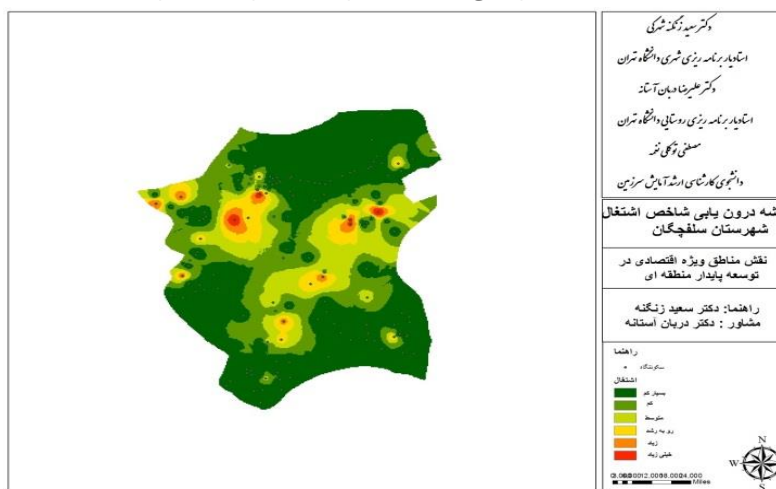
جدول ۴- مقایسه شاخص اشتغال شهرستان سلفچگان بین سال های ۸۰ تا ۹۰

۱۳۹۰	۱۳۸۰	شاخص اشتغال
------	------	-------------

۲۹۰۸	۱۸۹۱	جمعیت فعال (به نفر)
۲۷۷۳	۱۷۹۲	جمعیت شاغل (به نفر)
۹۹,۳۵	۹۸,۴۰	نرخ اشتغال (به درصد)
۸۶	۹۹	جمعیت بیکار (به نفر)
۱,۲	۱,۵	نرخ بیکاری (به درصد)

منبع: مرکز آمار ایران ۱۳۸۰-۱۳۹۰

نقشه ۴- درون یابی اشتغال مردان شهرستان سلفچگان

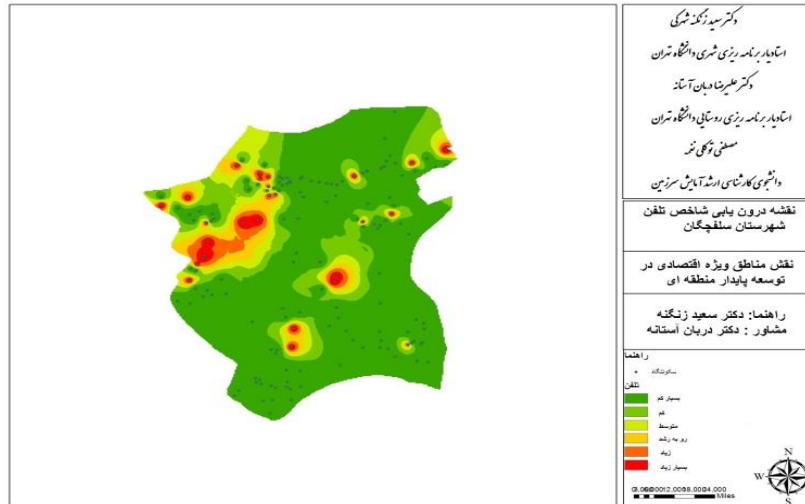
در نقشه فوق سکونتگاههای شهرستان سلفچگان را از نظر شاخص اشتغال مورد بررسی قرار داده ایم. در نقشه فوق سه رنگ سبز، زرد و قرمز بیانگر سطح برخورداری می باشد. با توجه به عنوان نقشه، نقشه درون یابی فوق بیانگر این موضوع است که سکونتگاه های با رنگ قرمز از نظر اشتغال در سطح بالایی قرار دارند. همچنین وضعیت سکونتگاه های با رنگ زرد در سطح متوسط، و سکونتگاههای با رنگ سبز در سطح ضعیفی می باشد. با استفاده از این نقشه می توان برای شاخص اشتغال منطقه سلفچگان با توجه به مستندات این نقش برنامه ریزی نمود به نحوی که سکونتگاه های با اشتغال بالا را حمایت، و سکونتگاه های با اشتغال پایین را تقویت نمود. حتی می توان در این زمینه نقش ویژه ای برای منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان قائل شد.

۷-۱-۳ زیر ساخت های مخابرات و ارتباطات:

در حال حاضر و با برقراری ارتباط فیبر نوری منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان با شبکه مخابراتی استان قم، امکان ارائه خدمات مخابراتی به واحدهای مستقر در منطقه فراهم گردیده و زیرساخت های اتصال پهنای باند و اینترنت منطقه نیز فراهم می باشد. به ترتیبی که تا کنون پروژه های متعدد از جمله موارد زیر در این راستا انجام شده است:

- ✓ حفر کانال لوله گذاری و کابلکشی ۲۰۰۰۰ متر توسط مخابرات استان قم؛
- ✓ کابلکشی فیبر نوری و کابل مسی در سایزهای مختلف به طول ۳۱ کیلومتر؛
- ✓ نصب BTS&DLC جهت واگذاری خطوط به مشترکین توسط مخابرات
- ✓ تجهیز مخابرات به سیستم اینترنت پر سرعت ADSL

نقشه ۵- درون یابی مخابرات شهرستان سلفچگان

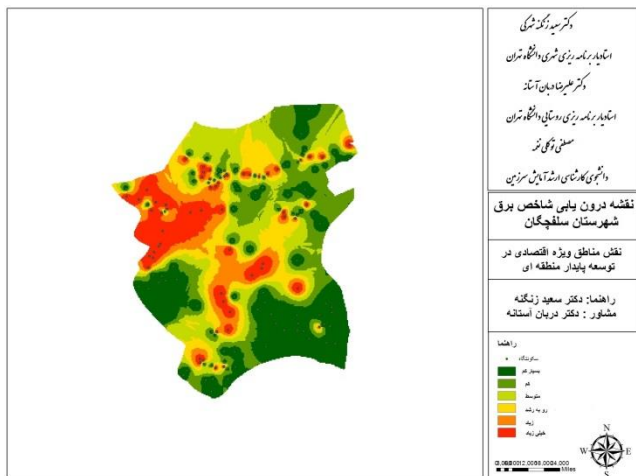

در نقشه فوق سکونتگاه های شهرستان سلفچگان را از نظر شاخص مخابرات مورد بررسی قرار داده ایم . در نقشه فوق سه رنگ سبز ، زرد و قرمز بیانگر سطح برخورداری می باشد . با توجه به عنوان نقشه ، نقشه درونیابی فوق بیانگر این موضوع است که سکونتگاه های با رنگ قرمز از نظر شاخص مخابرات در سطح بالایی قرار دارند. همچنین وضعیت سکونتگاههای با رنگ زرد در سطح متوسط ، و سکونتگاههای با رنگ سبز در سطح ضعیفی می باشد . با استفاده از این نقشه می توان برای شاخص مخابرات منطقه سلفچگان با توجه به مستندات این نقش برنامه ریزی نمود و در جهت تجهیز سکونتگاههای غیر برخوردار از نظر این شاخص توسعه یافتگی برنامه ریزی نمود .

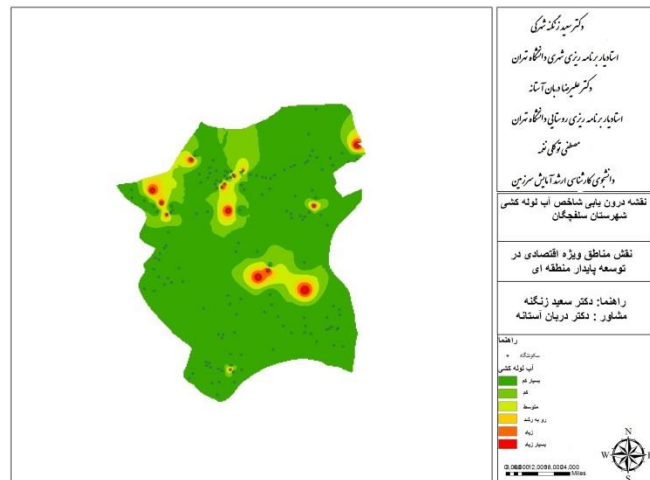
۷-۱-۴ زیر ساخت تاسیسات و تجهیزات

از نظر تاسیسات و تجهیزات نیز با استفاده از آمار های موجود در مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۰ وضعیت شهرستان سلفچگان از نظر برخورداری از تاسیساتی همچون آب لوله کشی ، برق و گاز در قالب نقشه های زیر به نمایش درآمده است:

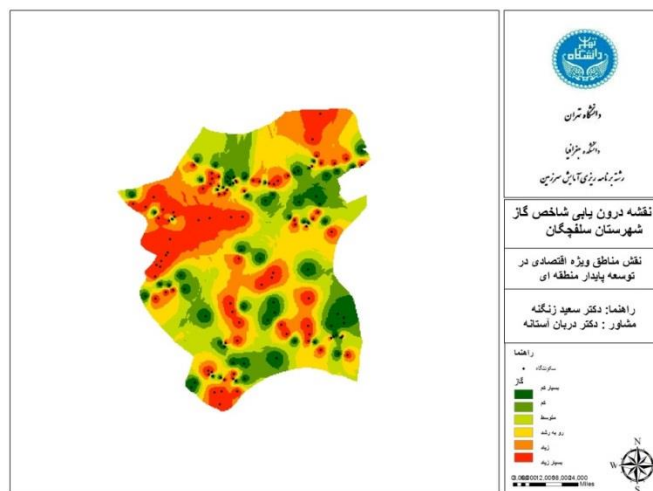
نقشه ۷- درون یابی برق شهرستان سلفچگان

نقشه ۶- درون یابی آب لوله کشی شهرستان سلفچگان

نقشه ۸- درون یابی گاز شهرستان سلفچگان

نقشه های سه گانه فوق وضعیت شهرستان سلفچگان را از نظر شاخص های برخورداری آب، برق و گاز مورد بررسی قرار می دهد. در این نقشه ها نیز رنگ های سه گانه سبز، مقادیر کم، زرد مقادیر متوسط و قرمز مقادیر زیاد را نمایش میدهد. با توجه به این نقشه می توان درک درست از خدمات رسانی به شهرستان سلفچگان از نظر شاخص های فوق داشت و در جهت رفع محرومیت در سکونتگاههای غیر برخوردار یا کمتر برخوردار گام هایی برداشت. همچنین از نظر سطح برخورداری شهرستان سلفچگان از خدمات با مراجعه با مرکز آمار ایران، وضعیت شهرستان از نظر برخورداری از این خدمات در طول دوره های ۸۰ تا ۹۰ در قالب جدول زیر ارائه شده است:

جدول ۵- مقایسه شاخص خدمات بین سالهای ۸۰ تا ۹۰ در شهرستان سلفچگان

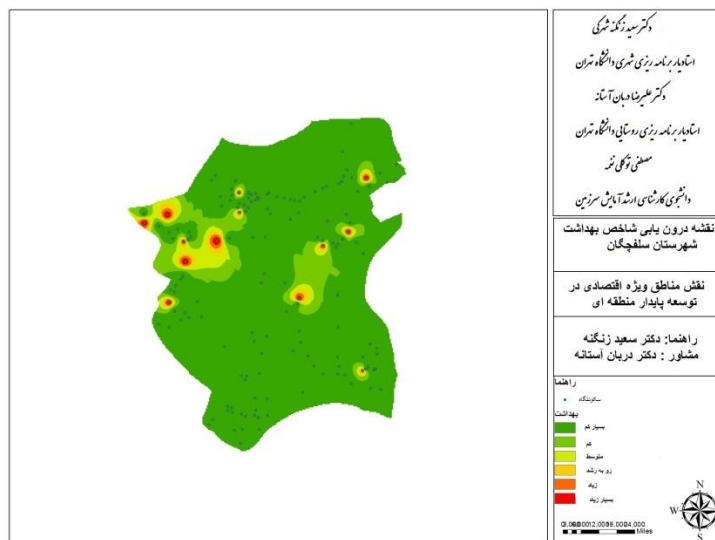
خدمات شهری	۱۳۸۰	۱۳۸۵	۱۳۹۰
کشتارگاهها	۰	۰	۰
آتش نشانی	۱	۱	۱
میادین میوه و تره بار	۰	۰	۰
تعداد خودرو حمل زباله	۱	۱	۱
زباله حمل شده	۸۰	۱۴۶	۶۰۲
پارک های عمومی	۱	۳	۴
گورستان و غسلخانه	۱	۱	۱
فضای سبز به هکتار	۲	۷,۹	۴۵
حمام(عمومی و خصوصی)	۱	۱	۱
توالت(عمومی)	۰	۰	۲۲

منبع: مرکز آمار ایران ۸۰ تا ۹۰

۷-۱-۵ زیر ساخت های بهداشتی و درمانی

کلیه خدمات بهداشتی و درمانی مورد نیاز منطقه از طریق مراکز درمانی مستقر در شهر سلفچگان که در فاصله ای کمتر از ۳ کیلومتر نسبت به منطقه واقع گردیده است، پوشش داده شده است. در همین راستا منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان نسبت به تجهیز و تعمیر برخی نیازمندیهای مرکز درمانی مربوطه اقدام نموده است.

نقشه ۹- درون یابی مراکز بهداشت شهرستان سلفچگان

نقشه فوق وضعیت شهرستان را از نظر شاخص بهداشت بیان میدارد. در شاخص سازی بخش بهداشت از شاخص هایی چون خانه های بهداشت، داروخانه، تعداد پزشک و... استفاده شده است. با توجه به این مطلب در نقشه فوق نیز رنگ های سبز کمتر برخوردار، زرد متوسط و قرمز برخوردار را نمایش می دهد. با توجه به خروجی فوق می توان در زمینه بهداشت و درمان سکونتگاهها نیز برنامه ریزی مناسب داشت.

۷-۱-۶ حمل و نقل ریلی

استان قم یکی از استان های کشور است که در سالیان اخیر توانسته است وضعیت خود را در استفاده از راه آهن بهبود بخشد. به ترتیبی که طول خطوط ریلی خود را از ۱۳۴/۴ کیلومتر در سال ۱۳۸۰ به ۱۹۸ کیلومتر در سال ۱۳۸۷ برساند.

جدول ۶: زیر ساخت های حمل و نقلی استان قم

سال	طول خطوط کیلومتر			تعداد ایستگاه	بار خالص	
	اصلی	فرعی	صنعتیو تجاری		به تن	تن کیلومتر
۱۳۸۰	۱۳۴/۴	۳۷/۵۷	۱۰/۸	۷	۳۷۴۲	۲۸۴۳۹۲
۱۳۸۳	۱۳۴/۴	۳۷/۵۸	۱۰/۸	۷	۳۰۱۴۵	۱۸۰۲۶۷۳۵
۱۳۸۴	۱۴۳/۴	۴۳/۲۶	۱۰/۸	۷	۵۷۰۹۱۵	۷۶۹۱۰۳۱۰۳
۱۳۸۵	۱۸۰/۴	۴۳/۲۶	۱۰/۸	۷	۹۰۴۵۳۳	۳۹۳۰۵۶۶۵۶
۱۳۸۶	۱۸۰/۴	۴۳/۲۶	۱۰/۸	۷	۴۳۵۶۲۳۵
۱۳۸۷	۱۹۸	۴۳/۲۶	۱۰/۸	۸	۶۷۵۰۵۸۲

منبع: سالنامه آماری استان قم: ۱۳۸۷

جدول ۷- مقایسه شاخص حمل و نقل بین سال های ۸۰، ۸۵، ۹۰

شاخص حمل و نقل	۱۳۸۰	۱۳۹۰
طول راه های روستایی (کیلومتر)	۱۵۵	۱۳۰,۲۱۴

آسفالت (کیلومتر)	۹۱	۹۵
شوسه (کیلومتر)	۶۴	۱۴,۲۱۴

منبع: مرکز آمار ایران ۱۳۸۰ - ۱۳۹۰

این شبکه توانسته است عملکرد جابجایی بار خود را از ۳۷۴۲ تن در سال ۱۳۸۰ به ۶۷۵۰۵۸۲ تن برساند. اما در این توسعه متأسفانه به اندازه لازم به توسعه خطوط صنعتی و تجاری درون استان توجه نشده است و طول این خطوط از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۷ ۱۰/۸ کیلومتر بوده و توسعه نیافته است. این امر به معنای این است که نواحی تجاری و صنعتی بزرگ که طی این سال ها در استان شکل گرفته اند، در صورتی که در مجاورت خطوط موجود بنا نشده باشند، در استفاده از حمل و نقل ریلی که میتواند در کاهش هزینه ها و در عین حال زمان جابجایی بارها مؤثر باشد با مشکل مواجه اند. در مورد منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان نیز که شکل گیری آن به سال ۱۳۷۶ و پس از آن باز می گردد، یکی از نقاط ضعف عدم اتصال به شبکه سراسری حمل و نقل ریلی کشور بوده است که البته با اجرایی شدن پروژه اتصال خط آهن منطقه به راه آهن سراسری که یکی از اساسی ترین پروژه های زیرساختی این منطقه میباشد، منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان به شبکه ترانزیتی ریلی کشور متصل خواهد گردید و از مزایای آن بهره مند خواهد شد. فاصله منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان تا خط راه آهن سراسری ۸/۵ کیلومتر می باشد که تا پایان سال ۱۳۸۸ عملیات اجرایی این پروژه بیش از ۵۰ درصد پیشرفت فیزیکی داشته است.

۷-۱-۷ حمل و نقل جاده ای

عملکرد وزارت راه و ترابری در حوزه استان قم تنها در بردارنده توسعه شبکه راههای استان به طول حدود ۳۰ کیلومتر است. در واقع طول راههای استان از حدود ۶۰۰ کیلومتر در سال ۱۳۸۰ به حدود ۶۳۱ کیلومتر در سال ۱۳۸۷ رسیده است. این مقدار محدود توسعه نیز تنها در ارتباط با راه های فرعی و روستایی اتفاق افتاده است. چراکه طبق جدول ۴ طول آزادراه ها و بزرگراه های استان طی همین دوره افزایش نیافته و به ترتیب ۱۳۹ و ۲۶۲ کیلومتر بوده است.

جدول ۸- انواع راه های تحت حوزه استحفاظی استان قم

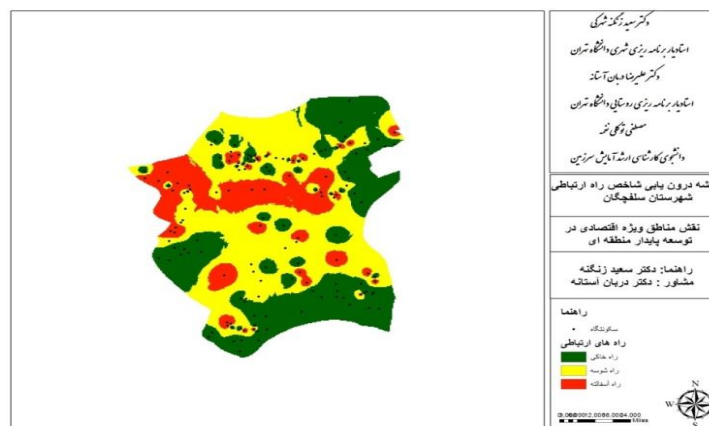
سال	جمع	آزاد راه (کیلومتر)	راه اصلی (کیلومتر)	راه فرعی (کیلومتر)	سایر (کیلومتر)
۱۳۸۰	۵۹۹/۹	۱۳۹	۲۶۲/۶	۱۹۸/۳	۴۳/۸
۱۳۸۳	۵۹۹/۹	۱۳۹	۲۶۲/۶	۱۹۸/۳	۴۳/۸
۱۳۸۴	۵۹۹/۹	۱۳۹	۲۶۲/۶	۱۹۸/۳	۴۳/۸
۱۳۸۵	۶۳۱/۲	۱۳۹	۲۶۲/۶	۲۲۹/۶	۱۲/۵
۱۳۸۶	۶۳۱/۲	۱۳۹	۲۶۲/۶	۲۲۹/۶	۱۲/۵
۱۳۸۷	۶۳۱/۲	۱۳۹	۲۶۲/۶	۲۲۹/۶	۲۰۲/۵

منبع: سالنامه آماری استان قم، ۱۳۸۷

موقعیت جغرافیایی استان قم از جهات مختلفی واجد ارزش است که به برخی از آنها اشاره شد اما یکی از مهمترین همین مزایا واقع شدن در قلب شبکه راهها و جاده های مواصلاتی کشور و مجاورت با بزرگترین کلانشهر و مرکز سیاسی و اقتصادی کشور است. از این دیدگاه دسترسی به بزرگراه تهران- سلفچگان و اتوبان تهران- قم- اصفهان دسترسی های بسیار مناسبی را جهت پیوند چهار گوشه کشور با این منطقه فراهم آورده است. بطوریکه میتوان گفت منطقه سلفچگان از حیث دسترسی به شبکه ترانزیتی کشور، یکی از بهترین مناطق در میان مناطق ویژه اقتصادی محسوب میشود. چراکه با استفاده از بزرگراه قم سلفچگان، به شهر قم و از طریق آزاد راه تهران- قم به شهر تهران و از طریق آن به آزادراههای تهران- کرج و قزوین-رشت و قزوین-زنجان متصل میگردد و میتواند در انبارداری ترانزیت کالاهای ورودی از مرزهای شرقی به مقصد مرزهای غربی و بالعکس، دسترسی

ترانزیتی به مرزهای شمال شرقی و شمال غربی ایفای نقش کند. به همین ترتیب با اتصال بزرگراهی به اراک می تواند شهرهای غرب و جنوب غربی و پشتیبانی کرده و مراودات بازرگانی با عراق به عنوان یکی از مهمترین بازرهای هدف را تسهیل کند. این منطقه همچنین از طریق آزاد راه تهران- قم- اصفهان در کمترین زمان و با بهترین کیفیت با شبکه ترانزیتی جنوب و جنوب شرق کشور اتصال برقرار کرده و می تواند با به عنوان یک بندرگاه خشک ترانزیت کالاها از مرزهای آبی جنوب کشور به درون کشور و انتقال آنها به مرزهای شمالی تسهیل نماید.

نقشه ۱۰- درون یابی راه های شهرستان سلفچگان

۸- سطح بندی آبادی ها و سکونتگاه های شهرستان سلفچگان قم

شناخت و درک تفاوت های موجود میان مناطق روستایی از نظر برخورداری آنها از امکانات و خدمات گوناگون به منظور شناخت سطح توسعه و محرومیت مناطق سکونتگاهی، میزان فاصله هر منطقه از اهداف تعیین شده، کاهش نابرابری های منطقه ای، تنظیم برنامه های متناسب با شرایط و امکانات مناطق سکونتگاهی ضروری و اجتناب ناپذیر است. در معرفی مدل های برنامه ریزی، سعی می شود میزان برخورداری سکونتگاه های شهرستان سلفچگان با استفاده از شاخص های مختلف استفاده شده تا میزان توسعه یافتگی سکونت گاه های این بخش از منظر این شاخص ها مشخص شود که این امر راهی است برای مسئولان و برنامه ریزان استان جهت تعیین اولویت های مربوط به طرح ها و برنامه های مختلف توسعه محور و توجه بیشتر به شاخص های توسعه که از لحاظ توسعه ای در وضعیت نامناسبی قرار دارند. بطور اعم برنامه ریزی ابزاری است برای تبدیل وضع موجود به وضع مطلوب با هدف توسعه و عمران. بدیهی است برای رسیدن به وضع مطلوب در درجه اول باید شناخت دقیق و همه جانبه ای از وضع موجود داشت. این روش ها ضمن بررسی شاخص های توسعه در سکونت گاه ها، سیاستگذاران و برنامه ریزان را در تدوین سیاستها و برنامه های مناسب در زمینه توسعه و نقش آن در محرومیت زدایی و برقراری عدالت اجتماعی یاری می کند. با این حال در مورد شاخص های انتخاب شده از آخرین اطلاعات موجود در فرهنگ آبادیها در سال ۱۳۹۰ استفاده شده است. و برای نشان دادن برخورداری سکونتگاه ها با استفاده از مدل تاپسیس امتیاز آنها مشخص شد و رتبه ی هر سکونتگاه مشخص شد و سکونتگاه هایی که بیشترین امتیاز را داشتند به عنوان سکونتگاه های با برخورداری بالا شناخته شده اند و سکونتگاه هایی با امتیاز پایین به عنوان غیر برخوردار شناخته شده اند. شاخص هایی که به منظور سطح بندی سکونت گاهها مورد استفاده قرار گرفته است شامل موارد مندرج در جدول زیر می باشد:

جدول ۹- شاخص های منتخب جهت سطح بندی سکونت گاه های شهرستان سلفچگان

قاضی پایین	۱	۰	۲	۱	۴	۰	۱	۲
------------	---	---	---	---	---	---	---	---

منبع: محاسبات نگارنده: ۱۳۹۴

$$rij = \frac{xij}{\sqrt{\sum_{i=1}^m xij^2}}$$

پس از تعیین شاخص های فوق ماتریس بی مقیاس را از طریق رابطه به دست آورده شد که نتایج آن در غالب جدول ۲۴-۴ به تفصیل آمده است:

جدول ۱۰- ماتریس بی مقیاس شده

نام آبادی	آموزشی	فرهنگی و ورزشی	مذهبی	سیاسی و اداری	برق ، گاز و آب	بهداشتی و درمانی	بازرگانی و خدمات	ارتباطات و حمل و نقل
حسین آباد	۰,۰	۰,۰	۰,۱	۰,۲	۰,۲	۰,۰	۰,۰	۰,۲
قاضی بالا	۰,۰	۰,۰	۰,۲	۰,۱	۰,۲	۰,۰	۰,۱	۰,۱
طایقان	۰,۵	۰,۶	۰,۴	۰,۵	۰,۲	۰,۲	۰,۵	۰,۳
خرم آباد	۰,۱	۰,۰	۰,۱	۰,۱	۰,۲	۰,۰	۰,۱	۰,۰
نیچه	۰,۰	۰,۰	۰,۲	۰,۱	۰,۱	۰,۱	۰,۰	۰,۰
باغ یک	۰,۰	۰,۰	۰,۱	۰,۱	۰,۲	۰,۰	۰,۱	۰,۲
فتح آباد	۰,۰	۰,۰	۰,۱	۰,۱	۰,۱	۰,۰	۰,۰	۰,۰
قلعه چم	۰,۴	۰,۳	۰,۴	۰,۳	۰,۲	۰,۵	۰,۲	۰,۳
خدیجه خاتون	۰,۱	۰,۰	۰,۲	۰,۲	۰,۲	۰,۴	۰,۱	۰,۳
قره سو	۰,۰	۰,۰	۰,۱	۰,۱	۰,۱	۰,۰	۰,۱	۰,۰
محمدبیک	۰,۱	۰,۰	۰,۱	۰,۱	۰,۲	۰,۰	۰,۰	۰,۱
بشارت آباد	۰,۰	۰,۰	۰,۱	۰,۱	۰,۱	۰,۰	۰,۱	۰,۰
دیزجان	۰,۰	۰,۰	۰,۱	۰,۲	۰,۱	۰,۱	۰,۰	۰,۲
طرلاب	۰,۰	۰,۰	۰,۱	۰,۱	۰,۱	۰,۰	۰,۰	۰,۰
دولت آباد	۰,۰	۰,۰	۰,۱	۰,۱	۰,۲	۰,۱	۰,۰	۰,۰
خلج آباد	۰,۱	۰,۳	۰,۲	۰,۲	۰,۲	۰,۱	۰,۱	۰,۰
یکه باغ	۰,۱	۰,۰	۰,۱	۰,۲	۰,۲	۰,۳	۰,۲	۰,۲
نیزار	۰,۲	۰,۰	۰,۱	۰,۲	۰,۲	۰,۲	۰,۱	۰,۳
علی آباد	۰,۱	۰,۰	۰,۲	۰,۲	۰,۱	۰,۳	۰,۳	۰,۳
قلعه اله قلی بیک	۰,۰	۰,۰	۰,۱	۰,۱	۰,۲	۰,۰	۰,۲	۰,۲
ساربه خاتون	۰,۰	۰,۰	۰,۲	۰,۱	۰,۲	۰,۱	۰,۱	۰,۱
سنجگان	۰,۱	۰,۰	۰,۲	۰,۱	۰,۲	۰,۱	۰,۱	۰,۱
اسلام آباد	۰,۱	۰,۰	۰,۱	۰,۲	۰,۲	۰,۱	۰,۲	۰,۱
تاج خاتون	۰,۱	۰,۳	۰,۲	۰,۲	۰,۲	۰,۳	۰,۱	۰,۴
راهجرد	۰,۱	۰,۳	۰,۲	۰,۴	۰,۱	۰,۳	۰,۳	۰,۳
چشمه علی	۰,۱	۰,۰	۰,۱	۰,۲	۰,۲	۰,۰	۰,۱	۰,۱
عنایت بیک	۰,۱	۰,۰	۰,۲	۰,۲	۰,۲	۰,۰	۰,۱	۰,۰
حاجی ابادنیزاز	۰,۱	۰,۰	۰,۱	۰,۱	۰,۲	۰,۰	۰,۲	۰,۱
چال گنبد	۰,۱	۰,۰	۰,۱	۰,۲	۰,۱	۰,۰	۰,۱	۰,۱

زواریان	۰,۰	۰,۰	۰,۲	۰,۲	۰,۲	۰,۲	۰,۲
حصار سرخ	۰,۱	۰,۲	۰,۲	۰,۱	۰,۲	۰,۲	۰,۱
جنداب	۰,۵	۰,۳	۰,۴	۰,۲	۰,۲	۰,۳	۰,۳
حسن اباد	۰,۱	۰,۲	۰,۱	۰,۲	۰,۱	۰,۲	۰,۲
قاضی پایین	۰,۱	۰,۰	۰,۲	۰,۱	۰,۲	۰,۰	۰,۱

منبع: محاسبات نگارنده: ۱۳۹۴

پس از به دست آمدن ماتریس بی مقیاس، هر یک از شاخص های جدول ۲۳-۴ توسط کارشناسان بر اساس اهمیت آنها وزن داده شد و ماتریس وزین با اعمال ضرب وزن ها در ماتریس بی مقیاس بدست آمد. پس از آن در مرحله بعدی راه حل ایده آل مثبت و منفی با استفاده از رابطه های زیر حاصل گردید:

$$A^* = \left\{ \left(\max_{j \in J} v_{ij} \right) \left(\min_{j \in J'} v_{ij} \right) \mid i = 1, 2, \dots, m \right\} = \{ v_1^*, v_2^*, \dots, v_j^*, \dots, v_n^* \}$$

راه حل ایده آل مثبت:

راه حل ایده آل منفی:

$$A^- = \left\{ \left(\min_{j \in J} v_{ij} \right) \left(\max_{j \in J'} v_{ij} \right) \mid i = 1, 2, \dots, m \right\} = \{ v_1^-, v_2^-, \dots, v_j^-, \dots, v_n^- \}$$

در مرحله بعد با محاسبه ایده آل های مثبت و منفی میزان فاصله هر یک از شاخص های جدول ۲۳-۴ از ایده آل های مثبت و منفی محاسبه گردید و به این ترتیب ماتریس فاصله حاصل گردید. در مرحله پایانی اقدام به مرتب نمودن سکونت گاهها بر مبنای امتیاز بدست آمده شد که حاصل در جدول ۲۵-۴ آمده است:

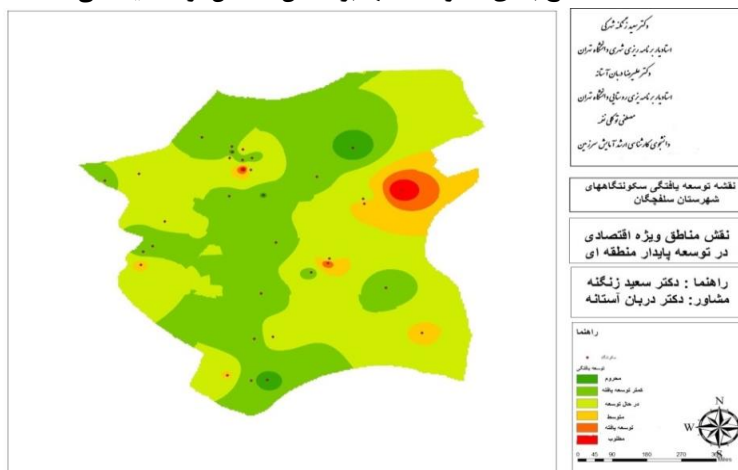
جدول ۱۱- خروجی نهایی مدل تاپسیس برای سکونت گاه های شهرستان سلفچگان

ردیف	نام آبادی	شاخص Ci	رتبه	ردیف	نام آبادی	شاخص Ci	رتبه
۱	حسین اباد	۰,۱۹	۱۹	۱۸	نیزار	۰,۳۸	۷
۲	قاضی بالا	۰,۱۵	۲۵	۱۹	علی اباد	۰,۴۵	۶
۳	طایقان	۰,۸۱	۱	۲۰	قلعه اله قلی بیک	۰,۲۷	۱۱
۴	خرم اباد	۰,۱۳	۲۸	۲۱	ساربه خاتون	۰,۱۶	۲۴
۵	نیچه	۰,۰۶	۳۲	۲۲	سنجگان	۰,۲۴	۱۷
۶	باغ یک	۰,۲۷	۱۳	۲۳	اسلام اباد	۰,۲۶	۱۵
۷	فتح اباد	۰,۰۰	۳۳	۲۴	تاج خاتون	۰,۴۸	۵
۸	قلعه چم	۰,۶۵	۳	۲۵	راهجرد	۰,۵۳	۴
۹	خدیجه خاتون	۰,۳۷	۹	۲۶	چشمه علی	۰,۲۰	۱۸
۱۰	قره سو	۰,۰۸	۲۹	۲۷	عنایت بیک	۰,۱۴	۲۶
۱۱	محمدبیک	۰,۱۷	۲۳	۲۸	حاجی ابادنیزاز	۰,۲۷	۱۴
۱۲	بشارت اباد	۰,۰۸	۲۹	۲۹	چال گنبد	۰,۱۴	۲۷
۱۳	دیزجان	۰,۱۹	۲۲	۳۰	زواریان	۰,۳۳	۱۰
۱۴	طرلاب	۰,۰۰	۳۴	۳۱	حصار سرخ	۰,۱۹	۲۱

۱۵	دولت آباد	۰,۰۸	۳۱	۳۲	جنداب	۰,۶۷	۲
۱۶	خلج آباد	۰,۲۵	۱۶	۳۳	حسن آباد	۰,۲۷	۱۲
۱۷	یکه باغ	۰,۳۷	۸	۳۴	قاضی پایین	۰,۱۹	۲۰

منبع : محاسبات نگارنده : ۱۳۹۴

نقشه ۱۱- سطح بندی سکونت گاهها بر اساس شاخص توسعه یافتگی

نقشه فوق وضعیت سکونتگاههای شهرستان سلفچگان را از نظر شاخص توسعه یافتگی بر اساس خوررجی مدل تاپسیس نشان می دهد . با توجه به جدول ۲۴-۴ سکونتگاه های طایقان ، جنداب ، قلعه چم و راهجرد رتبه های اول تا چهارم را بدست آورده اند . در نقشه فوق این سکونتگاهها با رنگ قرمز نشان داده شده اند . سایر سکونتگاههای با درجه برخورداری متوسط با رنگ زرد و سکونتگاههای غیر برخوردار با رنگ سبز نمایش داده شده اند . با توجه به این نقشه می توان سکونتگاههای برخوردار و غیر برخوردار را تمییز داده و در جهت برنامه ریزی بهتر برای هر یک به نحو صحیح عمل کرد .

۹- نتیجه گیری و پیشنهادات

برنامه ریزی فضایی رویکردی است ناظر بر توزیع فضایی پدیده ها (نظیر انسان و فعالیت ها) در یک قلمرو مشخص جغرافیایی که در هر زیر قلمرو کیفیت موضوع برنامه ریزی را تعیین و در کل ترتیبات شکل بندی فضایی پدیده ها را معلوم می سازد (میسرا : ۱۹۹۰). این رویکرد عمدتاً ناظر بر تخصیص پدیده مورد برنامه ریزی به هر یک از تقسیمات قلمرو است. سلفچگان یکی از شهرهای استان قم است که در بخش سلفچگان شهرستان قم واقع در جنوب غربی استان قرار گرفته است. این بخش در مختصات ۳۴ درجه و ۲۹ دقیقه شرقی و ۵۰ درجه و ۲۹ دقیقه شمالی واقع شده است . مهمترین دهستان این بخش راهجرد شرقی است که دارای قریب به سی و چهار روستا و آبادی با جمعیتی بالغ بر ۱۴۰۰ نفر می باشد. در این پژوهش سعی بر آن بود ساختار فضایی بخش سلفچگان از نظر امکانات ، خدمات و تسهیلات مورد ارزیابی و مطالعه قرار گیرد که در نتیجه این مطالعه مشخص گردید که میان سکونتگاه های بخش سلفچگان از این حیث تفاوت و اختلافات بسیاری وجود دارد. بررسی ها نشان داد که از حیث برخورداری از خدمات و تسهیلات با عنایت به نتایج سطح بندی سکونتگاه ها پنج سکونتگاه جنداب ، طایقان ، راهجرد، قلعه چم و تاج خاتون به عنوان توسعه یافته ترین سکونتگاه های بخش سلفچگان از حیث برخورداری محسوب شده و در مقابل پنج سکونتگاه طرلاب ، فتح آباد ، نیچه ، قره سو و دولت آباد به عنوان سکونتگاه های محروم از این حیث شناخته شده اند. با توجه به نتایج

حاصل شده در پایان این مطالعه پیشنهادات زیر به منظور تکمیل فرآیند پژوهش و ارائه ایده هایی به منظور برنامه ریزی فضایی بهتر در آینده این منطقه ارائه می گردد:

- با توجه به نیروی انسانی لازم در سطح بخش سلفچگان تمهیدات لازم جهت تربیت افراد متخصص با مهارت های بالا برای اشتغال در منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان تدارک دیده شود
- اجرای سازوکار مناسب برای راه اندازی گمرک تخصصی سلفچگان جهت افزایش سطح درآمد سرانه مردم منطقه و ارتقای امنیت اقتصادی در سطح بخش سلفچگان
- تکمیل و راه اندازی هرچه سریعتر پروژه های ارتباطی (اعم از ریلی و هوایی) با توجه به مکان یابی و شرایط استقرار منطقه ویژه اقتصادی نسبت مرکزیت تجاری و اقتصادی و پیوندهای اقتصادی و تجاری با همسایگان به منظور ارتقای نقش اقتصادی مثبت بخش سلفچگان
- ایجاد و توسعه صنایع با وابستگی کم به منابع آبی جهت تقلیل اثرات فشار آبی به منطقه و نیز خطر نسبی کمبود منابع آبی
- منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان از محل درآمد های خود در زمینه ایجاد خدمات و تاسیسات و تجهیزات مثل آب ، برق ، گاز ، تلفن ، راه و... با مراکز ذیربط در سطح شهرستان و بویژه بخش سلفچگان مشارکت و فعالیت نماید.
- امکان سنجی و ضرورت تقویت شهر سلفچگان و مهیا نمودن آن برای پذیرش نقش جدید با توجه به نزدیکی به منطقه جهت کاهش بار جمعیتی در شهر های پر جمعیت اطراف (مثل قم ، اصفهان ، تهران و اراک) و جلوگیری از تبدیل این شهر به یک خام شهر

۱۰- منابع و ماخذ

- پاک ، سدربیک(۱۳۸۳) ، شهرهای پایدار در کشور های درحال توسعه ترجمه ناصر محرم نژاد ، تهران ، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری
- پور احمد ، احمد (۱۳۹۱) فلسفه جغرافیا ، تهران ، انتشارات دانشگاه تهران
- توفیق، فیروز(۱۳۸۴) ، آمایش سرزمین و تجربه جهانی، تهران ، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری جزوه درسی نظریات آمایش سرزمین دکتر رضوانی
- حسین زاده دلیر ، کریم ، ساسان پور ، فرزانه (۱۳۸۵) ، روش جای پای اکولوژیکی ، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی مشهد ، ش ۸۲
- دولفوس ، اولیویه (۱۳۶۹) ، فضای جغرافیایی ، ترجمه دکتر سیروس سهامی ، نشر نیکا
- زیاری ، کرامت الله (۱۳۸۹) ، اصول و روش های برنامه ریزی منطقه ای ، تهران ، انتشارات دانشگاه تهران
- زیاری ، کرامت الله (۱۳۷۸) ، برنامه ریزی شهر های جدید، تهران ، انتشارات سمت
- شبلینگ ، ژاک (۱۳۷۷) ، جغرافیا چیست ؟ اقتباس سیروس سهامی ، مشهد ، انتشارات محقق
- شکویی ، حسین ، موسی کاظمی ، سید مهدی (۱۳۷۸) ، مولفه های اجتماعی - اقتصادی توسعه پایدار شهری پژوهش موردی قم اولین همایش مدیریت توسعه پایدار در نواحی شهری دانشگاه تبریز
- فولادی محمد حسن و همکاران (۱۳۸۵) ، نظام یکپارچه طراحی و توسعه سرزمینی، ارائه شده در همایش آمایش سرزمین ، تهران آذر ماه ۱۳۸۵
- کلانتری ، خلیل (۱۳۸۷) ، برنامه ریزی و توسعه منطقه ای (تئوری ها و تکنیک ها) چاپ دوم ، انتشارات خوشبین ، تهران
- گمرک منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان ، استان قم : ۱۳۹۴
- مخدوم، مجید (۱۳۷۸) ، شالوده آمایش سرزمین ، تهران ، دانشگاه تهران، شماره ۲۲۰۳

- مرکز ملی آمایش سرزمین، ۱۳۸۵، راهنمای انجام مطالعات برنامه آمایش استان، تهران.
- مرکز آمار ایران، سالنامه آماری استان قم، ۱۳۹۱
- معاونت ارزشیابی و برنامه ریزی سازمان برنامه و بودجه: ۱۳۶۱
- معصومی اشکوری، سید حسین (۱۳۷۰)، اصول و مبانی برنامه ریزی منطقه ای، رشت، انتشارات سازمان برنامه و بودجه
- Drakakis- Smith, David (2000), Third World Cities: Second Edition, Routledge, London.
- Tosun, Cevat (2001), Challenges of Sustainable Tourism Development in Developing world: the Case of Turkey, Journal of Tourist Management, 22.
- Pualj, C. (1983). An Introduction to Rural Settlement Planning. London & Newyork.

**Analysis of the spatial structure of urban settlements and rural with approach land use planning
(Case Study section Salafchegan Qom)**

Abstract:

Planning spatial organization as the most important topics in the field of land use planning is to plan for distribution - optimal spatial infrastructure facilities and services in urban and rural settlements in the region and area. Planning spatial organization becomes reality in the form of spatial structure of the region and the area. In this study have been carried out the analytical method, and with applied purpose to rely on library resources and data obtained from the Statistical Center of Iran and other relevant institutions, objective is analysis spatial structure Salafchegan District city of Qom. The results which have taken place based on geographic information system (GIS) in the interpolation facilities and services and TOPSIS at the leveling of settlements, show that in terms of the services and facilities according to the results of settlements five settlements Jndab, Tayqan, Rahjerd, galea Cham and taj Khatun, as the most developed settlements Salafchegan sector in terms of having been considered and the five settlements Tarlab, Fathabad, Nietzsche, Gharehsou and Dolatabad as deprived settlements, in this respect are known. According to the results at the end of the study is presented proposals to complete the study and provide ideas for better spatial planning in the future in this area.

Keywords: spatial planning, spatial structure, geographic information systems, land use, Salafchegan